

*Р.В. Терпиловський
Л.І. Білинська
А.В. Карась*

ВОЇНСЬКЕ ПОХОВАННЯ РУБЕЖУ ЕР НА СЕЙМІ

У статті подається опис речей з унікального поховання, випадково виявленого біля с. Мутин на Сеймі, досліджується їх виникнення і датування. Знахідки зберігаються у Крелевецькому краєзнавчому музеї.

29 листопада 2009 р. студентом Глухівського державного педагогічного університету, членом пошукового загону Крелевецького районного краєзнавчого музею Олександром Лебедем випадково було знайдено поховання на правому березі р. Сейм між селами Мутин та Камінь у Крелевецькому районі Сумської обл.

Речі з інвентаря поховання були передані до Крелевецького краєзнавчого музею. За словами О. Лебеда, усі вони були вміщені у керамічну посудину, що стояла догори устям. Її вінця знаходились на глибині 0,15-0,2 м від сучасної поверхні. В середині горщика була бронзова сітула, доверху наповнена перепаленими кістками та накрита умбоном. Серед кісток виявлені інші невеликі речі: парні шпори та фібули, ніж, частини поясу чи портупей тощо. Зігнуті меч і наконечник списа знаходились у глиняній посудині поза сітулою (рис. 1-2).

Варто зазначити, що кремація небіжчика була неповною – частково збереглися хребці, фрагменти черепа, тазу та довгих кісток, епіфізи. Можна припустити, що разом із тілом на поховальне вогнище була також покладена зброя – до деяких виробів та деталей одягу прикипіли кальциновані кістки. Можливо, порівняно невисока температура кремації забезпечила гарну збереженість більшості речей: залізо укрилось тонким шаром окислу, що захистив вироби від корозії. Завдяки цьому в оформленні фібул, шпор, ножа, умбона можна помітити низку деталей, які звичайно не фіксуються на предметах з чорного металу.

1. **Посудина** (Крелевецький районний краєзнавчий музей (далі – КРКМ) – основний фонд (далі – О.Ф.) № 4405) керамічна чорнолощена вазоподібна. Опуклобока з широким горлом, короткими, круто відхиленими назовні, потовщеними гранчастими вінцями та вузьким дном. Максимальне розширення корпусу припадає на верхню третину висоти. По плечу посудина орнаментована пролощеною ламаною лінією-меандром, нижче якої поверхня вкрита вертикальними борозенками, нанесеними частою гребінкою по лощеній поверхні. Вище «меандра» поверхня чорнолощена, як і придонна частина. На лошених полях плечиків – п'ять симетрично розташованих виступів, видовжених по вертикалі. З

середини підлощена поверхня має світліший, інколи плямистий колір. Керамічне тісто містить домішку дрібного шамоту. Стінки та денце порівняно тонкі (0,7-0,8 см). Висота посудини та діаметр вінця – близько 30 см, діаметр максимального розширення – 32 см, діаметр денця – 10,5 см.

2. **Сітула** (КРКМ, О.Ф. № 4406), виготовлена з тонкої бронзової бляхи, залізні вушки прикріплені під вінцями двома заклепками кожна. Верхня частина посудини має широке горло, відділене чітким перегином від майже горизонтального плеча, нижня – усічено-конічної форми. Кінці залізної дужки оформлені у вигляді голівок качок (?). Товщина стінок і денця не перевищує 1,5 мм. Висота відерця – 22,5 см, діаметр вінця – 19 см, діаметр максимального розширення – 22,7 см, діаметр ледь опуклого денця – 15 см. Необхідно зазначити, що до використання у якості урни сітула чимало послужила – в нижній частині посудини та на перегині до денця помітні дві латки з бронзових блях фігурної форми, прикріплені одна трьома, друга чотирма клепами.

Усі описані нижче речі виготовлені із заліза або сталі.

3. **Меч** (КРКМ, О.Ф. № 4407) був зігнутий кілька разів. Кінці леза та руків'я обламані. Прямокутне в перетині руків'я плавно переходить у широке двосічне лезо. У верхній частині клинка помітне ребро міцності. Довжина частини, що збереглась – 67 см, ширина леза поблизу руків'я – 5,6 см, ширина у місці зламу – 4,6 см.

4. **Скоба** фігурна металева (КРКМ, О.Ф. № 4408) кріпилась очевидно до верхньої частини піхов.

Збереглися фрагменти піхов. Очевидно меч був покладений на поховальне вогнище у піхвах з дерева, обтягнутих зовні тонкою залізною бляхою і скріплені поперечними залізними стрижнями. Аморфні шматки бляхи зі слідами дерева трапились також у заповненні глиняної посудини.

5. **Наконечник списа** (КРКМ, О.Ф. № 4409) був, як і меч, кілька разів зігнутий, втулка дещо сплюснена. Втулка порівняно вузька і коротка (її довжина – 7 см, зовнішній діаметр – 2,4 см) з наскрізним отвором під стрижень, що мав фіксувати наконечник на ратищі, лезо довге і вузьке, з максимальним розширенням у нижній частині. Уздовж леза помітне ребро міцності. Загальна довжина наконечника – 51 см, максимальна ширина пера – 4 см.

6. **Вток списа** (КРКМ, О.Ф. № 4410) має конічну форму з двома наскрізними отворами під стрижень, що мав фіксувати вток на ратищі. Зовнішній діаметр – 2 см, довжина – 7,4 см.

7. **Умбон щита** (КРКМ, О.Ф. № 4411) має опукло-конічний купол середньої висоти з циліндричною калоттою і широкі криси (рант). Нижня частина відділена від верхньої чітким ребром. Купол закінчується невисоким суцільним заокругленим

на кінці шипом. Умбон кріпився до щита шістьма симетрично розташованими опуклими бляхами діаметром 6 см. Виготовлений із залізного листа товщиною 1,5-2 мм. Купол і верхня частина з шипом трохи масивніші – товщиною 3-3,5 мм. При переході від верхньої частини до купола зсередини помітно вісім клепок. Очевидно, спочатку верхня частина фіксувалась за допомогою клепок, а вже потім остаточно кріпилась ковальським зварюванням. Діаметр крис (ранта) – 24 см, діаметр купола – 12 см, його висота – 5,6 см, висота шипа близько 2 см.

8. **Ніж** (КРКМ, О.Ф. № 4412) має ледь вигнуту спинку та черенок, відділений чіткими уступами від леза. Уздовж спинки з обох боків леза – вузькі борозенки. У основи клинка – фігурна залізна муфта. Черенок, заокруглений на кінці, фіксувався у руків'ї клепокою довжиною 1 см. Загальна довжина ножа – 15,5 см, довжина леза – 11,5 см, його максимальна ширина – 2 см, товщина спинки – до 3 мм.

9. **Шпори** парні (2 екземпляри (КРКМ, О.Ф. № 4413, 4414). Кожна з них має довгий, трохи вигнутий, шип ромбічний у перетині (5 x 7 мм) та дужку з двома опуклими шляпками діаметром 2,8 см на кінцях. Дужки виготовлені з гранчастого, на кінцях округлого (діаметром 5 мм), дроту. Ширина шпор – 6,8-6,9 см, довжина шипів – 3,6-3,7 см.

10. **Фібули** парні (2 екземпляри (КРКМ, О.Ф. № 4415, 4416) одночастні пізньолатенської схеми з рамчастим приймачем і нижньою тятивою. Голка, пружина і корпус кожної застібки виготовлені з округлого у перетині дроту діаметром 4 мм у середній частині, що звужується до 2 мм до пружини та ніжки. Спинки прикрашені поперечними валиками: в одному випадку – одинарним, в іншому – фігурним потрійним. Нижче валиків корпуси фібул в перетині трохи гранчасті. Приймачі згори прикрашені поперечними виступами, а в одному випадку, крім того, – дрібною насічкою. Довжина фібул відповідно – 7,8 і 7,9 см, довжина приймачів – 2,5 см.

11. **Застібка** (КРКМ, О.Ф. № 4417) від поясу чи португеї для підвішування піхов меча у вигляді овалу з двома відростками та вертикальним виступом між ними. Масивне кільце було ромбічним у перетині (7 x 8 мм), висота вертикального виступу з шляпкою 1,1 см. Ширина застібки – 3,1 см, довжина – 4,4 см.

12. **Кільця** для підвішування піхов меча (2 екземпляри (КРКМ, О.Ф. № 4418, 4419) виготовлені з масивного прутка, форма якого в перетині близька до ромбічної (8,5 x 11,5 мм). Уздовж зовнішніх граней – кільцеві борозенки. Зовнішній діаметр кільця відповідно близько 3,7 см і 3,4 см.

13. **Циліндричний предмет** (КРКМ, О.Ф. № 4418, 4419) закритий з одного торця суцільною кришечкою. Крізь неї всередину предмета продітий стрижень. Відкритий кінець циліндра прикрашений кільцевими борозенками. Діаметр кришечки – 1,9 см,

Мутин. Керамічна урна

зовнішній діаметр відкритого кінця – 1,4 см, висота циліндра з кришкою – 2,9 см. Можна припустити, що предмет використовувався для закріплення на кінці руків'я ножа або іншого інструмента.

Проведемо пошук аналогій для визначення культурно-хронологічної приналежності цього комплексу. Поховальний обряд знаходить найбільш відповідності серед таких латенізованих культур північно-західного кола, як пшеворська і оксивська. Саме для них характерні кремації, що супроводжуються ритуально погнутою або поламанною зброєю. Вважається, що «убиті» предмети озброєння починають вміщувати в могили носіїв зазначених культур під впливом кельтського поховального обряду. В цілому як окремі екземпляри, так і набори різноманітної зброї знайдені приблизно в двохстах пшеворських і ста оксивських похованнях передримського часу [1]. Найбільш східні (тобто географічно найбільш наближені до даного комплексу) знахідки пшеворського типу зафіксовані у верхів'ях Дністра [2], зокрема поховання з могильника Гринів (тілоспалення у великому гончарному глеку) супроводжувалося фібулою типу А67, поламаними мечем з піхвами, наконечником списа, бойовими ножами, умбоном і шпорою. Автор розкопок датував цей комплекс 40-ми рр. н.е. [3, 37].

Звернемо також увагу на ті поховання зі зброєю, де в якості урни для кальцинованих кісток використовувалися бронзові відерця. На території Польщі зафіксовано близько десяти пшеворських і оксивських поховань подібного типу.

Саме серед пшеворських матеріалів, в першу чергу, слід шукати аналогії речам поховання з Мутина з метою його датування. Найбільш важливими хронологічними індикаторами є парні

Мутин. Металеві речі з поховання

пізньолатенські фібули з ажурними ніжками, поширені у комплексах латенізованих культур пізнього передримського періоду (ясторфської, пшеворської, оксивської, зарубинецької). Зокрема, фібули, близькі до мутинської, типові для пшеворської культури другого горизонту фази А 3, синхронної Латену D 2 і D 3, причому найбільш пізніми є екземпляри значних розмірів і з ажурними ніжками. Т. Домбровська датує другий горизонт цієї фази передостаннім десятиліттям I ст. до н.е. – початком другого десятиліття I ст. н.е. [4, 61-62].

Бронзова ситупа як загальною формою, так і за способом кріплення залізних вушок і дужки найбільш близька до відерець типу E. 22, які Г.-Ю. Еггерс відносить до пізньолатенського часу [5, 22]. Набір зброї та військового спорядження з тілоспалення в цілому характерний для фіналу передримського часу. Так, меч за основними характеристиками можна віднести до типу I/2b [1, 20-21], а наконечник списа – до типу L/2 [1, 76-77]. Судячи з численних знахідок, що походять з території Польщі, мечі і списи подібних типів використовувалися досить довго – упродовж фаз А 2 і А 3. Умбон відрізняється рядом деталей від основних типів передримського і ранньоримського часу. За основними ознаками він нагадує умбони типу 10 [6]. Шпори належать до підгрупи А за класифікацією Є. Гинальського, яка в цілому датується пізнім передримським часом [7, 55-56]. Відмітимо, що парні шпори в похованнях пшеворської і оксивської культур зустрічаються порівняно рідко – в семи і чотирьох похованнях відповідно [1, 90]. Застібка «з крильцями» близька до виробів типу K. 49 [8, 49]. Зазначається, що такі застібки (як і масивні кільця) використовувалися в поясах або портупях для підвішування мечів упродовж тривалого періоду – від рубежу фаз А 1/А

2 до кінця передримського часу [4, 30].

Таким чином, сума хронологічних індикаторів дозволяє досить точно датувати поховання фіналом передримського часу (кінцем фази А 3) або рубежом передримського і початком ранньоримського часу (А 3/В 1), іншими словами, рубежом нашої ери.

На відміну від металевих предметів, пошуки аналогій посудини-урни створюють найбільші труднощі. У зв'язку з цим необхідно звернутися до матеріалів поховання у с. Пересипки, випадково виявленого на правому березі Сейму недалеко від Путивля ще в 1936 р. і опублікованого Ю.В. Кухаренком [9]. Комплекс включав невеликий вазоподібний горщик-урну з кальцинованими кістками, пряжку і ніж. Дослідник у якості аналогії урни навів ряд знахідок серед таких культур пізньолатенського часу як оксивська, ясторфська і пшеворська, допускаючи, що подібні за формою посудини зустрічаються і пізніше. Зрештою, намагаючись зв'язати коло пошуків, Ю.В. Кухаренко визначив комплекс, як пам'ятку типу Брест-Тришин і датував кінцем I – II ст. н.е. [9, 34]. З ним погодився М.Б. Щукін, який відніс тілоспалення з Пересипок до вельбарської культури періоду В 2/С 1а [10, 136]. Його підтримала і К.В. Каспарова, навівши ряд аналогій формі та системі орнаментации горщика з Пересипок, не досить, правда, близьких [11, 278-280]. Один із авторів цієї статті також висловився із цього приводу, пославшись на думку Є. Окулича про те, що ця посудина може бути близькою кераміці ницицької групи пшеворської культури [12, 232].

Ситуація змінилася після того, як на початку 1990-х рр. А.М. Обломським і Р.В. Терпиловським була проведена розвідка в середній течії Сейма, що виявила ряд пам'яток пізньолатенського часу, подібних відомому з кінця 1940-х рр. за роботами Д.Т. Березовця поселенню біля с. Харівка. Всього (з урахуванням досліджень попередників) було зафіксовано 19 пам'яток «типу Харівки». На поселеннях Червоне 4, Чаплищі 3, Пересипки 1 і Литвиновичі 3 в 1991-1992 рр. були проведені розкопки. Очевидно, біля поселення Пересипки 1 і було свого часу знайдено поховання, опубліковане Ю.В. Кухаренком. На жаль, колапс «бюджетної» археології не дозволив продовжити дослідження цієї цікавої культурної групи. Втім, основні результати робіт в Середньому Посейм'ї введені до наукового обігу [13, 14, 15].

На тлі зарубинецької культури пам'ятки «типу Харівки» виглядають дуже своєрідно. Будучи найсхіднішим з її локальних варіантів, вони в той же час відрізняються найбільш численними і виразними західними елементами. Своєрідність пам'яток «типу Харівки» визначається в першу чергу характером керамічного комплексу, який за походженням можна розділити на дві основні групи. Частина форм кухонних і столових посудин характерна

для зарубинецької культури, передусім для її середньодніпровського варіанту, хоча зустрічається і кераміка, що має загальнозарубинецьке поширення. Проте в контексті цієї статті особливий інтерес становить посуд другої групи, пов'язаний за походженням із центральноєвропейським культурним колом, передусім з ясторфською і пшеворською культурами. Співвідношення між цими двома групами може бути різним. У Червоному 4, наприклад, центральноєвропейська кераміка різноманітніша, ніж в Литвиновичах 3, а зарубинецька представлена меншою кількістю типів. Хронологія пам'яток «типу Харівки» визначається у рамках існування усієї зарубинецької культури (від рубежу III/II ст. до н.е. до початку н.е.) за фрагментами коських, родоських і синопських амфор, а також за знахідкою залізної фібули пізньолатенської схеми з рамчастим приймачем, близької застібкам з Мутина. Наявність двох компонентів у матеріальній культурі пам'яток зарубинецького часу Середнього Посейм'я свідчить про складність етнічного складу населення цього регіону [14, 15, 152-154].

Після робіт на пам'ятках «типу Харівки» виникло припущення про зв'язок з ними поховання з Пересипок. Дійсно, знайдена там урна за стилем оформлення (тричасні вінця, орнамент у вигляді меандру, прямокутні наліпи-шишечки, вертикальні дрібні розчоси, нанесені гребенем по лощеній поверхні) явно належить до другої групи кераміки Середнього Посейм'я [14, 162]. Фрагменти подібних посудин є, зокрема, серед матеріалів поселення Литвиновичі 3 [15].

У свою чергу, схожість посудин з Пересипок і Мутина не викликає сумнівів: їх зближують загальна форма, пропорції, гранчасті вінця, характер орнаментативної («меандр», вертикальні розчоси, шишечки, лощений верх і низ). Втім, є і відмінності (на наш погляд, другорядні): урна з Пересипок значно менша за розмірами, у верхній частині вона має уступ, відсутній в посудині з Мутина, кількість шишечок різна (три в урні з Пересипок і п'ять в посудині з Мутина). В цілому, вазоподібні посудини з Пересипок і Мутина, поза сумнівом, належать одній традиції, пов'язаній, очевидно, з пам'ятками «типу Харівки».

Бронзова ситула, використана як урна, і повний комплект військового спорядження, що включав меч, спис, ніж, щит і шпори, знайдені в даному похованні, свідчать про дуже високий статус небіжчика в соціальній структурі місцевих племен. Очевидно, поховання цього могутнього вождя було здійснене біля рубежу нашої ери. Його етнічна приналежність з урахуванням деталей поховального обряду і характеру супроводжуючого інвентаря (в першу чергу зброї), скоріш за все, може бути визначена як германська.

Посилання

1. Łuczkiwicz P. Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim. – *Archaeologia Militaria* II, Lublin, 2006.
2. Smiszko M. Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. – *Lwów*, 1932.
3. Козак Д.Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї і Західному Побужжі. – *К.*, 1984.
4. Dąbrowska T. Wczesne fazy kultury przeworskiej. *Chronologia – zasięg – powiązania.* – *Warszawa*, 1988.
5. Eggers H.-J. Zur absoluten Chronologie der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. // *JRGZM*, Jg. 2, 1955.
6. Bochnak T. Uzbrojenie ludności kultury przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim. – *Rzeszów*, 2005.
7. Ginalski J. Ostrogi kabłąkowe kultury przeworskiej. *Klasyfikacja typologiczna.* // *Przegląd Archeologiczny*, 38, 1991. – S. 53-84.
8. Kostrzewski J. Die ostgermanische Kultur der Spätlatenzeit. // *Mannus-Bibliothek*, N 18-19, Leipzig-Würzburg, 1919.
9. Кухаренко Ю.В. Погребение у с. Пересыпки. // *МИА*, 1970, № 176. – С. 33-35.
10. Szczukin M.B. Zabytki wielbarskie a kultura czerniachowska. // *Problemy kultury wielbarskiej.* – *Stupsk*, 1981.
11. Каспарова К.В. Соотношение вельбарской и зарубинецкой культур в Припятском Полесье. // *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim.* – *Lublin*, 1989, t. II. – С. 263-282.
12. Терпиловский Р.В. К проблеме контактов киевской и вельбарской культур // *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim.* – *Lublin*, 1989, t. II. – С. 231-247.
13. Обломский А.М., Терпиловский Р.В. О связях населения Центральной Европы и востока Днепровского Левобережья в латенское и раннеримское время. // *Kultura przeworska.* – *Lublin*, 1994a, t. 1. – S. 159-181.
14. Обломский А.М., Терпиловский Р.В. По сейм'я у латенский час. // *Археология*, 1994, № 3. – С. 41-51.
15. Обломский А.М. Материалы зарубинецкого периода на поселении Литвиновичи 3 в Среднем Посеймье. // *Stratum plus*, 2000, № 4. – С. 141-155.

Список скорочень

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР
JRGZM – Jahrbuch des Romisch-Germanischen
Zentralmuseums Mainz

Терпиловский Р.В., Белинская Л.И., Карась А.В. Воинское погребение рубежа эр на Сейме

В статье даётся описание вещей из уникального погребения, случайно обнаруженного возле с.Мутина на Сейме, исследуется их происхождение и датировка. Находки хранятся в Крелевецком краеведческом музее.

R.V.Terpilovs'kyi, L.I. Bilins'ka, A.V. Karas'. The military burial place on borders of eras on the Seim

In the article the description of things is given from an unique burial place, which were chance discovered near Mutin on the Seim, their origin and dating is probab. Finds are kept in Krolevets' regional museum.